

Pozsonyi polgárok családi stratégiái

Tóth Árpád: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között.

(Pozsony város történetei.) Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009. 261 oldal.

Mivel az utóbbi évtizedekben a történészek figyelme egyre gyakrabban fordult az emlékezet és a narrativitás problémái, továbbá a történeti megismerés nyelvi korlátainak, illetve lehetőségeinek kérdései felé, ezért a társadalomtörténészek munkáját is fokozottabb mértékben jellemezte a szövegekkel való foglalkozás, a szövegértelmezés valamilyen válfaja. Az 1980-as és az 1990-es években ugyanis a nemzetközi történészi diskurzusban a társadalomtudományos kvantifikáló módszerek, irányzatok, modellek és paradigmák kimerülését, háttérbe szorulását lehetett megfigyelni. Magyarországon pedig, ahol a hagyományos nemzetállami szempontú politikatörténet mellett többek között a kvantifikáló város- és társadalomtörténet is csak másodlagos szerepet játszott, hasonló jelenségeket lehetett tapasztalni. A 2000-es évek elején például az egyik várostörténeti diszsertáció szerzője munkája előszavában az általa választott kvantifikáló módszer esetleges „szalonképtelenné” válásától tartva a neves francia történész, Bernard Lepetit-t követve jegyezte meg, hogy reméli, miszerint munkája a kvantitatív módszerek oldottabb használatának lesz a példája.¹

Tóth Árpád recenziókban vizsgált kötete talán az egyik legjobb hazai példája annak, hogy a módszertanilag oldottabb, problémaorientált, kvantifikáló várostörténet képes az általa választott témában szakmailag releváns eredményeket létrehozni. Pozsony és a 19. század eleji magyarországi városi polgárság kutatása természetesen nem előzmények nélküli. Szerzőnk – aki a Miskolci Egyetem oktatója – hasonló problémakörben már jelentetett meg könyvet: doktori értekezésére épülő korábbi munkája ugyanis a reformkori polgárosodás civil társadalmi dimenzióját vizsgálta.² Tóth egyébként több, a 19. század első felének urbanizációját és a polgárosodás problémáját is érintő tanulmánykötet szerzőjeként és társszerkesztőjeként is ismert.³

A Pozsonyra vonatkozó kutatások tekintetében mindenképpen meg kell említeni Sas Andornak – az 1973-ban megjelent és 1995-ben újraközölt, a klaszszikus városbiográfia műfajába tartozó – *A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig: 1815–1848* című, eredetileg nagydoktori disszertációnak

¹ Sonkoly Gábor 2001: *Erdély városai a XVIII–XIX. században*. Budapest, 10.

² Tóth Árpád 2005: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest.

³ Például: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád (szerk.) 2000: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Budapest; Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk.) 2005: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony.

szánt munkáját⁴ és szlovák nyelvű párját, az 1978-ban megjelent többszerzős helytörténeti kiadványt is.⁵ Természetesen a *Polgári stratégiák* című kötet kutatás-módszertani szempontú eszmei előzményeinek nem az előbb említett szlovák és magyar városbiográfiák, hanem a 19. század elejének magyarországi polgárságát társadalomtudományos megközelítésben kutató Bácskai Vera (Pest), Benda Gyula (Keszthely), Czoch Gábor (Kassa) és az oktatás társadalomtörténetével foglalkozó Sasfi Csaba, továbbá a történeti demográfus Andorka Rudolf és Faragó Tamás munkái számítanak.

Jelen kötetben egy következetesen átgondolt és végigvitt kutatási program eredményével találkozhatunk. A reformkori Pozsony kapcsán ugyanis a laikusok többsége és a történészek egy része is szinte kizárólag a reformországyűlések helyszínére vagy – szlovák kontextusban – a szlovák nemzeti ébredés színterére gondol. A szerzőt azonban ettől eltérő kérdésfeltevés, kontextus, értelmezési tartomány érdekli: több mint fél évszázad (1780–1848) pozsonyi polgárainak életvilágára, a jövődő nemzedékek sorsát meghatározó egzisztenciális döntéseire kíváncsi. Azaz *stratégiákra*, amely kifejezést nem véletlenül az olasz *microstoria* egyik klaszszikusától, Giovanni Levitől veszi át. Stratégia alatt olyan racionalitást ért, ami a „társadalmi [...] világ tevéleges alakításában és használatában”⁶ nyilvánul meg (11). A szerző számára tehát olyan kérdések fontosak, mint például: milyen demográfiai tényezők határozták meg a gyermekszámot, hány gyermek született egy családban, a szülők hogyan és milyen érték- vagy érdekpreferenciák alapján döntöttek gyermekeik iskoláztatásáról, kivel házasodtak és mely életkorban kötöttek az első házasságot? Röviden összefoglalva: mi jellemezte Pozsony polgárságának társadalmi törekvéseit a 19. század első felében? Az ilyen szemléletű kutatás alapvetően a múlt szereplőinek a döntéseit, azok hátterét, körülményeit és okait kívánja megvilágítani. Mindezen kérdések természetesen nem a politikátörténet terrénumához tartoznak, hanem olyan társadalomtörténeti problémákat feszegetnek, amelyekre a mindennapok története, a történeti demográfia, az oktatás- és iskolatörténet adhat választ. Noha a szerző többször is hivatkozik mikrotörténeti kifejezésekre (*léptékváltás, stratégia, egyedi esetek intenzív elemzése*), kutatási módszere a szűkös forrásadottság miatt inkább „extenzív és intenzív elemeket kombináló, léptékváltó, vállaltan eklektikus”-nak tekinthető (15). A szerző által is felvállalt eklektikusság jól megfigyelhető a kötet egyik legnagyobb terjedelmű részében, a történeti demográfiai fejezetben. Itt Tóth Árpád Pozsony város népességszámát (felekezeti és életkori megoszlását is) és a népmozgalom kérdését egyfelől több időmetszetben, felülnézeti, makroszintű elemzés keretében mutatja be, másfelől a népesedés szerkezetét befolyásoló tényezőket intenzív mikroszintű vizsgálati módszerrel közelíti meg. Módszertanilag a kötet egyik legfontosabb alapja az a 212 család adatait tartalmazó családrekonstrukciós adatbázis, amelyben

⁴ Sas Andor 1973: *A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig: 1815–1848*. Bratislava – Budapest.

⁵ Horváth, Vladimír – Lehotská, Darina – Pleva, Ján 1978: *Dejiny Bratislavy*. Bratislava.

⁶ Az eredeti idézet: Levi, Giovanni 2001: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest, 40.

a szerző 985 gyermek adatait dolgozta fel. Ebből a létszámból 182 gyermek sorsa ismeretlen, 331 (41,2%) töltötte be a 18. életévét és 257 (32%) halt meg csecsemőkorában (59). Azért is fontos hangsúlyozni a pozsonyi polgárság életének ilyen típusú demográfia peremfeltételeit, mert a fenti tényezők nagymértékben meghatározták a polgárság képviselőit a kiházásítás, a pályaválasztás és a taníttatás stratégiai döntéseinek meghozatalában. Az adatok elemzéséhez a szerző által választott megközelítés, a prozopográfia a főbb családi stratégiai döntések mintázatait képes ugyan kirajzolni, de a rendelkezésre álló adatok esetlegessége miatt az így nyert eredmények nyilvánvalóan nem érik el a statisztikai érvényesség kritériumait. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a szerző a családi stratégiákat elemző intenzív vizsgálati módszereit kizárólag evangélikus családok esetében alkalmazza, vagyis a katolikus közösség ilyen irányú vizsgálatától eltekint; ez egyrészt a forrásadottságokból, másrészt abból a kutatás-módszertani megfontolásból következik, hogy egy 35-40 ezres városi társadalomban csak „bizonyos jellegzetesnek tekintett csoportokra célszerű fókuszálni” (16).

A kötet szerkezetileg három egységből épül fel. Az első, a reprodukció demográfiai feltételeit vizsgáló fejezet a népességszámot, annak felekezeti és életkor szerinti megoszlását, a népmozgalmat, továbbá a népesedés szerkezetét befolyásoló tényezőket (például: nupcialitás, az első házasság időpontja, házasságtermékenység stb.) és a bevándorlást elemzi. A monográfia második fejezete *A városi társadalom tagolódása* címmel a foglalkozásszerkezetet és a megélhetés kérdését, a rendiség szerepét és a hatalmi szerkezet sajátosságait teszi vizsgálat tárgyává. A kötet utolsó fejezete *Társadalmi stratégiák* címmel az iskoláztatás, a foglalkozási diverzifikáció, a kiházásítás és az elvándorlás szerepével foglalkozik.

Érdemes kiemelni a kötet néhány fontos kutatási eredményét. Az egyik a polgárság foglalkozásszerkezetével kapcsolatos, ami a korszakban sokkal nagyobb képlékenységet, rugalmasságot mutat annál, mint amit a korábbi kutatások – nagyrészt az ágazati statisztikai forrásokra és a leíró, általában csak egy adott állapotot tükröző honismereti irodalomra támaszkodva – megállapítottak. Ennek a társadalmi státusnak a dinamikus volta többek között abból is eredhetett, hogy Pozsonyban a felekezeti alapon szerveződő iskolatípusok (gimnázium, líceum, katonai iskola, jogakadémia, papképző intézmények) széles választéka volt jelen. E differenciált iskolarendszer a városiakok magas fokú iskoláztatási hajlandóságával is párosult (153). A többgyermekes családokban (Pozsonyban a vizsgált korszakban a demográfiai átmenetet megelőző helyzetet lehet megfigyelni, vagyis a születésszabályozás csak nyomokban létezik) a következő nemzedékeknél az ún. foglalkozási diverzifikáció vált jellemzővé, vagyis a többgyermekes családok eltérő szakmák elsajátítását és/vagy a hosszabb iskoláztatást preferálták. Sőt, több esetben megfigyelhető, hogy az ilyen kedvező demográfiai helyzetű, több gyermeket felnevelni képes családok a városokat összekötő rokoni hálózat kialakítására törekedtek (191).

A szerző másik fontos megállapítása a pozsonyi hatalmi szerkezet sajátosságaira vonatkozik, amely szerint a városi tisztviselők esetében (különösen

a vezető tisztséget betöltőknél) a kiválasztásukban meghatározó szerepet játszott a vallásfelekezeti paritás elve, vagyis a katolikus és az evangélikus felekezethez tartozók egyensúlyára törekedtek. Továbbá, a tisztviselők alkalmazásának a városi polgári cím mellett fokozatosan az iskolai előképzettség is feltétele lett. Ezen túl a hatalmi szerkezetben megnyilvánuló hierarchikus viszonyt tompította a város egyesületi élete, ahol normaként szintén a felekezeti egyensúly érvényesült, és az egyesületek vezetői között nem egy esetben egyszerre voltak főnemesek, nemesek és közrendűek, vagyis polgárok, ezzel mintegy reprezentálva az egyesületi élet demokratikusságát. Mindezen eredmények alapján egyáltalán nem igazolhatóak a korábbi szakirodalom azon megállapításai, amelyek szerint a magyarországi késő rendi polgárságot alapvetően a bezárkózás, kizárólag a kiváltságainak védelme, s egyfajta elszigeteltség jellemezte. Sőt, a Tóth Árpád által felvázolt polgárkép egy alapvetően dinamikus, változni és változtatni képes, a gazdasági-társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodni tudó társadalmi réteg jellemzőit mutatja fel. Ez pedig egyben megerősíti az újabb várostörténeti szakirodalom eredményeit is.

Némiképpen szokatlan megoldásnak tűnik, hogy Tóth Árpád munkájának tulajdonképpen tárgyát, azaz a polgárságot a kötet végén definiálja. Ugyanakkor a szerző által választott ezen stratégia lehetővé teszi azt, hogy az olvasó a társadalmi gyakorlatról széles körben felmutatott példákkal alátámasztott következtetésként szembesüljön a nagyrészt a korszak hagyományos rendi jellegű polgárság-fogalmának (jogi kiváltságokon alapuló társadalmi réteg) keretein belül jelentkező, a szerző által a modern polgáriság jelenségköréhez csatolt magatartásformák (műveltségi eszmény, racionális egyéni és családi döntések meghozatala, individualizáció) elterjedésével.

Tóth Árpád kötete alapos levéltári és könyvészeti forrásokon nyugvó kutatási eredmények összefoglalása. Noha a témára vonatkozóan értékes információkat őrző Pozsonyi Városi Levéltár technikai okokkal indokolt több éves zárva tartása miatt a szerző kénytelen volt a korábban közölt vagy kijegyzetelt adatokat felhasználni (11; 138), vizsgálat alá vette a többi szlovákiai levéltár, így a Szlovák Nemzeti Levéltár és a Pozsony Megyei Levéltár, továbbá az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház Központi Levéltárának a témára vonatkozó fondjait, és természetesen a Magyar Országos Levéltár Pozsony szabad királyi városra vonatkozó és a problémafelvetését érintő iratanyagát is. A kötet könyvészeti és sajtóforrásai is hasonlóan gazdagok. Így a szerző felhasználta a korabeli magyar és német nyelvű sajtótermékeket (*Pressburger Zeitung*, *Hírnök*, *Intelligenzblatt*), illetve a 19. század első felének fontos statisztikai kiadványait. A gondos szerzői és szerkesztői munkának köszönhetőn a szöveget nyelvhelyességi és stiláris szempontból letisztult és adekvát fogalomhasználat jellemzi. A kötetet függelék zárja, ami a táblázatokat (például: életkor szerinti halálozási megoszlás, pozsonyi újpolgárok származási hely szerinti megoszlása stb.) és egyes családok leszármazási tábláit tartalmazza. Fontos kiemelni a kötetben található gazdag színes képanyagot, amely részben a város külső képét, részben a Pozsonyról készült térképeket és a helyi polgárokról fennmaradt portrékat tartalmazza. Ritkán lehet olvasni ilyen

részletes, az adott kép tartalmára is kiterjedő képaláírásokat, amelyek mindenképpen a szerző alaposságát dicsérik. A könyv végén személy- és helynévmutató, továbbá gazdag szakirodalom-jegyzék található.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy Tóth Árpád kötete jelentős mértékben járul hozzá a magyar várostörténeti irodalomhoz, segíti a korszak társadalomtörténetének differenciált módon való értékelését, s elsősorban a rendi polgárság szerepének ártértékelését. Elolvasását követően ugyanis a magyarországi késő rendi polgárságot nem pusztán egy rendi kiváltságon alapuló közösségnek, hanem a polgári műveltségességnek megfelelően kész, bizonyos fokig individualizálódó, racionálisan viselkedő és „aktív, pozitív, döntésekre képes személyek” (193) körének láthatjuk. Egyet lehet érteni a szerzőnek a kötet zárófejezetében kifejtett azon gondolatával is, mely szerint „[a] vizsgált évtizedekben élt pozsonyi polgárok immár nem statisztikai táblák celláiba zsúfolt tömegek, hanem sajátos arcéleik (törekvéseik, tetteik, döntéseik) alapján azonosítható egyének” (196). Tóth Árpád jelen kötetében tehát a tőle már megszokott módon egy szakmailag releváns problémának, vagyis a reformkori polgárság társadalmi mobilitásának kérdését magas színvonalon, elméleti igényességgel képes bemutatni, s egyben gazdagítani a témára vonatkozó ismereteinket.

Kosárhó László